

Прегледни рад

УДК: 338.482(497.11)

Историјски развој туризма на подручју Србије Живана Крејић^{1*}, Слободан Черовић², Снежана Милићевић³

¹ Економско-трговинска школа „Паја Маргановић“, Панчево

² Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд

³ Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

Сажетак: Током анализе стручних радова о почецима развоја туризма у свету, дошло се до закључка да у домаћој литератури не постоје детаљна истраживања која се баве историјским развојем туризма на подручју Србије.

Циљ овог рада је да прикаже резултате истраживања доступне документације о кретањима која су била у вези са првим облицима и врстама туризма, запажањима и белешкама и искуствима првих путника на територији данашње Србије.

Да би се указало на правце развоја туризма данас, неопходно је анализирати његове прве облике у прошлости, али и упоредити да ли су први облици туризма до данас доживели свој врхунац развоја.

Важност туризма може се посматрати не само кроз његове економске показатеље и утицаје, већ и кроз културне, образовне, здравствене и остале потребе како туриста, тако и домаћег становништва. Различити облици туризма у прошлости могу утицати не само на њихов развој у будућности, већ и на туристичку потрошњу домаћих и страних туриста, али и развој комплетне туристичке привреде.

Кључне речи: Србија, туризам, развој, туристи

JEL класификација: N00, Z32, L83

Historical development of tourism in Serbia

Abstract: The analysis of the research papers on the beginnings of tourism development in the world led to the conclusion that our literature lacked detailed studies dealing with the historical development of tourism in Serbia.

The aim of this paper is to present the results of the research into the available documentation on the developments related to the first forms and types of tourism, including observations, notes and experiences of the first passengers on the territory of today's Serbia.

In order to indicate the directions of the current tourism development, it is necessary to analyse its original forms in the past, and also to compare whether the first tourism forms have reached their peak development until today.

The importance of tourism can be seen not only through its economic indicators and impacts, but also through cultural, educational, health and other needs of both tourists and locals. Various forms of tourism in the past can affect not only their future development, but also the tourist consumption of domestic and foreign tourists, as well as the development of the entire tourism industry.

* zkrejic@yahoo.com

Keywords: Serbia, tourism, development, tourists

JEL classification: N00, Z32, L83

1. Увод

Прва путовања у свету одвијала су се у оним заједницама које су пре свега, имале одређени степен културног развоја попут Египта, Месопотамије, Вавилонa, Персије, Старе Грчке, Рима (Крејић и сар., 2016).

Хронологија путовања могла би се посматрати на два начина. Први представља хронологију древних миграција, раних проналазака и великих путовања, а други начин обухвата настанак туристичких агенција и њиховог пословања (Goeldner & Ritchie, 2009).

Док су наши далеки преци путовали тражећи плоднију земљу, приступачнији терен за живот, бежећи од других племена, ратова и прогона, у многим земљама Старог света дешавали су се различити проналасци који су значајно олакшавали живот, а самим тим имали велики значај за развој туризма.

Сумерци су, живећи у Вавилону и далекој Месопотамији, (коју неки аутори сматрају колевком пословних путовања), били творци новца, клинастог писма, точка, али и први који су дали концепт туристичког водича (Goeldner & Ritchie, 2009).

Откриће новца, проналазак точка, појава клинастог писма били су само неки од проналазака који су заувек променили свет. Први поплочани путеви настају у Месопотамији око 2.050 године п.н.е. (Спасић, 2009).

Једно од првих туристичких путовања забележено је у далеком Египту, а извела га је краљица Хатшепсут (Hatshepsut), владарка територије Пунта (верује се да је то данашња Сомалија, у Африци), око 1490. год. п.н.е. У једном храму у Луксору, постоји зидни рељеф који дочарава ово туристичко путовање (Бакић и Николић, 2008).

На овај начин показује се допринос земаља Медитерана у почецима путовања. И у оквиру Старог завета постоје бројне приче о караванима и трговцима.

Данашњим туристичким путовањима која су масовна у прошлости су била најсличнија путовања старих Грка, како за време одржавања Олимпијских игара, тако и приликом посета пророчиштима и лековитим изворима. Како су сви Грци сматрани робовласницима, не чуди што су чланови свих грчких породица одлазили на Олимпијске игре (Унковић и Зечевић, 2005).

Са друге стране, иако су били познати као велики ратници, Римљани су градили путеве који су им омогућавали квалитетнија и чешћа путовања.

Ови путеви били су такви да су омогућавали прелажење раздаљине и од 100 миља на дан, захваљујући развијеној мрежи постаја у којима се могла извршити и замена коњске запреге (Спасић, 2005).

Занимљив је податак да су Римљани користили писане водиче како би забележили своје утиске током путовања о непознатим местима. Један од таквих водича опстао је до данашњих дана; опис Грчке - Паузанија, написан у периоду од око 143-161. године н.е. (Reese, 2008).

У Римском царству се путовало из војних разлога, рекреације и разоноде, а пре свега ради купања у термалним водама. Остаци римских купатила сачувани су у скоро свим пределима некадашње Римске државе, а неки од њих су и данас активни центри попут Висбадена, Нишке бање и др. (Бесермењи, 2008).

Захваљујући развоју инфраструктуре стварају се услови који утичу на промену тражње становништва. Пuteви, богатство, слободно време, туристичке атракције и жеља за путовањем створила је тражњу за смештајем и другим туристичким услугама (Goeldner & Ritchi, 2009).

Период „мрачног“ средњег века лоше се одражавао како на културу и уметност, тако и на путовања. Ипак, црква је подстицала одређена путовања, тзв. ходочашћа. Стимулисана су само кретања која су била везана за ходочашћа и црквене прославе, што је допринело брзом развоју верских центара попут Лурда, Рима, Јерусалима, Меке (Бакић и Николић, 1994).

Међутим, овај период није спречио велике морепловце попут Марка Пола, Кристофера Колумба и Магелана да путују. Тако је венецијански трговац Марко Поло путовао у Персију, Тибет, пустињу Гоби, Бурму, Сијам, Јаву, Суматру, Индију, Цејлон, Сибирски Арктик, и друга места. Кристофер Колумбо је истраживао Нови свет, укључујући Бахаме, Кубу, Јамајку, Централну Америку, и северну обалу Јужне Америке (Goeldner & Ritchi, 2009).

Током XVII века, велика путовања су упражњавале младе аристократе, путујући по Европи две до три године, обилазећи историјска места, археолошка налазишта и центре класичне културе по Италији, Француској, Немачкој, Швајцарској и Низоземској (Исаковић, 2016, стр. 26).

Велики преокрет за читаво човечанство и даљи развој туризма догодио се 1764. године проналаском парне машине и мотора са унутрашњим сагоревањем. У истом периоду долази до развоја саобраћаја а посебно железничког, који у многама олакшава кретања људи и замењује дотадашње споро путовање кочијама. Мењају се и односи у друштву. Најзначајнији фактори који покрећу развој туризма били су слободно време и новчана средства (Бошковић, 2009).

Све наведене околности утицале су на омасовљење путовања.

Како је време одмицало, проналасци који су олакшавали животе људи су се низали. Пораст писмености, ширење културе и образовања позитивно су утицали на даљи развој туризма до прве половине XIX века. Доминација аутомобила у туристичкој индустрији почиње у првој половини XX века (Крејић, 2016).

Највећу прекретницу у развоју путовања донео је проналазак авиона и развој авио саобраћаја крајем XIX и почетком XX века.

Туристичка индустрија данас спада у једну од најјачих индустрија света, чинећи главни извозни производ многих држава (Милићевић, 2016).

Почеци развоја туризма у свету упућују нас да би мотиви првих путовања могли одговарати данашњем културном, верском, ловном, пословном, спортском туризму, који су своје почетке имали у далекој прошлости, а данас представљају главне носиоце туристичке привреде.

2. Историјски развој туризма у Србији

Уколико би се са термином туризам изједначили термини попут путовања и уопште кретања, могло би се рећи да се почеци развоја туризма у нашој земљи налазе у далекој прошлости и у различитим облицима људске заједнице.

Сеобе многих народа у чијој основи је заступљено кретање трајале су доста дуго. Тако су се по подацима многих историчара, Словени у VI и VII веку доселили на просторе данашњег Балкана и тиме отпочели своју вишевековну историју, захваљујући кретањима и путовањима.

Међутим, многи проналасци и остаци културно-историјских споменика у нашој земљи указују на чињенице да су пре досељавања Словена на просторима

данашњег Балкана Римљани били гости/ домаћини, у периоду око првог века нове ере, али и да су пре њих овде живела различита племена међу којима су били Илири, Трачани, Дачани и други.

Путовања су била веома значајна и доступна ретким и одабраним људима. Једно од најстаријих и најважнијих путовања које је забележено, било је путовање Тирила и Методија средином IX века. Њихова путовања и путовања њихових ученика донела су народима Балкана писмо и описмењавање. Овај вид путовања данас би се могао сагледати као верски, али и пословни туризам, као и путовање ради учења и едукације.

Период владавине Немањића био је карактеристичан по освајањима и ширењу државе. Односно, доминирала су путовања због војних похода, али и због трговине са другим земљама, као и верска путовања - одласци на ходочашћа, у манастире и цркве.

У периоду турске владавине, путовања су била усмерена, поред освајања, на трговину и најчешће су се одвијала у караванима.

Угледни племић био је именован за водича као одговорно лице за ред и сигурност путника и робе током путовања. Закон је регулисао међусобне обавезе трговаца, власника робе, закупаца седла и коња, као и њихову пратњу до жељене дестинације (Letić, 2001).

Живот под Турцима донео је и низ промена дуж путева. Како су путовања у караванима била честа, јавила се потреба за отварањем преноћишта. У истом периоду долази и до отварања првих кафана. Кроз тадашњу Србију под Турцима, која се налазила на раскршћу важних путева, најчешће су путовали војници, али и службеници, дипломате и изасланици страних земаља, који су у суштини, били у транзиту (Letić, 2001).

У путописима странаца који су настали на основу њиховог искуства на путовању кроз нашу земљу током турског периода, истиче се да је најважније да путовање буде сигурно, али и да путници имају некога ко је добар познавалац путева, језика, навика становништва, али и свеже коње и одвојеног кочијаша за кола са робом. Путници су морали да чекају и по неколико дана на свеже коње и бесплатног водича, како би њихови захтеви били испуњени (Letić, 2001). Упркос мерама опреза које су предузимане, путовања кроз Србију под Турском нису била безбедна за путнике. Остало је записано у многим путописима да су путници били изложени агресији и нападима, али и убиствима.

Проблеми у путовањима кроз подручје некадашње Турске, а данашње Србије, означени су као путовања из извесног у неизвесно, како због куге која је тада харала у Турском царству, тако и услед мањка безбедности и пресретања путника на путевима. У време турске владавине постојали су повлашћени путници који су безбедно путовали кроз крајеве данашње Србије, јер су их пратили султанови војници. Били су то хришћански владари који су путовали у посету султану, као и амбасадори земаља тог времена (Момчиловић, 1990).

У свом путопису из 1836. године, Џулија Пардоу пише о Земуну и Београду у које је стигла бродом за време трајања годишњег вашара, због чега јој све делује веома живо. Београд описује као последњи град са минаретима у Европи (Бесермењи, 2008).

Значајни су подаци из путописа капетана Едмунда Спенсера, „Путовање по Европској Турској 1850. године,“ у којем описује своја искуства са путовања кроз Смедеревску Паланку, Јагодину, Параћин, Алексинац, Ниш итд. Занимљив је опис Ниша, који је представљен као типичан турски град, где се ђубре баца по улици, а једини чистачи су пси и грабљивице; где нема канализације и где владају болести и епидемије због прљавштине (Олујић, 1992).

Важни су и путописи капетана Јована Мишковића из XIX века, „Путовање по Србији“, сачињени на основу искустава и бележака тадашњих српских војника. Путопис представља градове у Србији, путеве и све оно што је могло да се види док се путовало (Letić, 2001).

Док је Томас Кук оснивао прву туристичку агенцију у свету 1845. године, током 1846. године у Србији, која је још увек била под Турцима, Јосиф Панчић је организовао прва путовања, не само за научнике и ботаничаре, већ и за своје ученике. Он је био организатор путовања, а пре свега планинарења по Србији.

Прво групно путовање које је трајало четрдесет дана организовао је 1856. године и то у једном правцу преко Уба, Ваљево, Повлена, Косјерића, Јелове Горе, Ужица, Златибора, Мучња, Ивањице, Јавора, Голије, Рашке, Студенице, Жељина, Сувог Рудишта, Јастребца и Крушевца. Група је у повратку путовала преко Алексинца, Ћуприје и Смедерева. Иако је Панчић имао у плану да оваква путовања чешће организује, то му нису дозвољавали тадашњи закони, према којима је ученицима дозвољен „излет“ у размаку од три лета.

Лов је био популаран међу припадницима плаве крви како у целом свету, тако и код нас. Ловни туризам, поред верског туризма може се сматрати једним од првих облика туризма у нашој земљи. Простори данашње Србије били су изузетно популарни и привлачни за лов, па су угледни грађани и њихови гости, попут познатих краљева и царева тог времена долазили на просторе данашње Србије.

Неколико врста туризма у Србији добија на значају између два рата.

То је био случај и са ловним туризмом, иако постоје и статистички подаци који говоре о томе да је ловни туризам своје званичне почетке имао још средином XIX века. Упркос томе, зачеци ловног туризма се налазе у најдаљој прошлости, о чему говоре и подаци у Часопису Ловац (1897): „Јануара 13., 1864., Кнез Михајло је са 30 ловаца ловио у Топчидеру и у селу Жаркову. Убили су 43 зеца, 1 лисицу и 1 пса, јер су мислили да је вук. Шале се и у шали причају да је Скочасо, талијански конзул, пуцао на мртва зеца.“ (стр. 10).

Постоји мноштво података који говоре о томе да су у пратњи важних људи, (у овом случају кнеза Михајла), ишли угледни грађани. Један од њих је био и Илија М. Коларац (Ловац, 1897).

Једно од првих ловачких друштава у земљи, било је Београдско ловачко друштво, које је имало и свој музеј, у који се улаз плаћао. Ловачка друштва у земљи имали су и други градови, међу којима су били и Крагујевац, Ниш, Неготин, Пожаревац, Зајечар, Шабац, Ваљево, Краљево, Ћуприја и Чачак. Тако су ловачка друштва у јуну 1897. године донела Закон о лову. Занимљиво је и то да је постојао ловачки суд, а прави ловци су сматрани чуварима закона и лова.

Поред лова и риболов је био атрактиван. Циљ лова и риболова није био само плен, већ један општи угођај којем се тежило, баш као што се данас тежи угодити захтевима туриста (Ловац, 1897). Тако је место за риболов било посебно дефинисано: „Место, са којег пецар хоће да лови, мора бити тако удешено да пецару сунце не греје ни у лице, јер неће моћи посматрати кретање пловка, јер ће сенка која пада у воду, плашити рибу.“ (стр. 42).

Како се Србија у прошлости налазила у заједницама са другим земљама у окружењу, треба нагласити да је у периоду између два рата, али и по завршетку Другог светског рата, највише средстава уложено у развој инфраструктуре на обалама Јадранског мора, а посебно градова на хрватској обали. У тадашњој Србији се инсистирало на уређењу бања и развоју бањског туризма. Тако се 1914. године доноси први Закон о бањама. Популарна бањска места тог времена била су Врњачка, Аранђеловачка, Матарушка, Рибарска, Врањска, Нишка, Соко бања и Бања Ковиљача.

Бањски туризам доживљава своју експанзију по завршетку Другог светског рата. Изграђује се материјална база за развој туризма, а бање су биле атрактивне како због превенције и лечења заразних болести, посебно туберкулозе, тако и као места у којима су рањени војници зацељивали своје ране.

На основу историјских чињеница, може се закључити да су ратови, као неекономски фактор, од давнина имали утицаја не само на развој туризма у Србији, већ и на живот људи и општи развој земље. Тежак живот становништва Србије, у великој мери се одражавао на развој свих привредних грана, па и туризма. Ропство, сиромаштво, заразне болести, неписменост и разорена земља лоше су се одражавали на путовања људи у сврху одмора и разоноде.

3. Фактори који су утицали на развој туризма у Србији

Када се говори о развоју туризма једне земље немогуће је замислити његов развој без развоја привреде у целини. Средина XIX века донела је Србији значајне и позитивне промене у овом периоду, на тај начин што су се стварали одређени предуслови за бржа кретања људи.

Уколико се изузму кочије и каравани као и дуга и исцрпљујућа пешачења, путовања рекама представљају један од првих облика организованог кретања људи у Србији у прошлости. Пароброд је имао веома важну улогу у превозу људи и робе.

Давне 1739. године, Турци су признали слободну пловидбу, а како је Дунав 1856. добио статус међународне реке са слободном пловидбом, њен значај био је све већи и за међународна кретања (Југословенско речно бродарство, 2009).

Тако је захваљујући Дунаву, али и Тиси и Сави, Србија била повезана са осталим деловима Европе. Поред успешних трговачких веза и размене робе, паробродима су у нашу земљу стизали и страни званичници.

О томе колико је саобраћај значајан за развој туризма може се видети и на примеру појаве железнице у Енглеској почетком XIX века, која је била важно превозно средство и приликом организовања првог излета Томаса Кука. Уколико се узме у обзир да се прва локомотива на парни погон појавила управо у овој земљи 1825. године, а на нашим просторима тридесетак година касније, закључује се да су се релативно споро стварали предуслови за развој туризма у Србији. Први воз из Београда кренуо је 4. септембра 1884. године и после четрнаест сати путовања стигао у Ниш (Бање и туризам у Југославији, 1931).

Почетком XX века граде се и први озбиљнији хотели у целој земљи, ресторани, кафане. Временом се у Србији граде и путеви, и на тај начин се стварају предуслови и за увоз аутомобила у земљу.

О томе колико су путеви били важни за туризам, писало се и у стручном часопису Бање и туризам у Југославији (1931), где се помињу лоши путеви и њихов утицај на развој туризма: „Због оваквих путева, раније је била мања посета странаца, било у спортском било у туристичком циљу, а они који су нас посећивали више се сећају мука и патњи по нашим путевима но природних лепота“ (стр. 24).

Значајан догађај за даљи развој туризма било је отарање прве путничке агенције у Београду 1919. године, односно, филијале компаније *Wagon Lits Cook* која се у почетку бавила продајом карата у домаћем и међународном железничком саобраћају, као и продајом карата за воз Оријент Експрес (Спасић, 2005).

Прва домаћа туристичка агенција код нас основана је 1923. године, као АД „Путник“. Убрзо се отварају агенције и у другим градовима у окружењу, а њихов значај за повећање броја туриста у земљи био је велики.

Ипак, свеопшти привредни развој, изградња материјалне базе за развој туризма (хотела, мотела, ресторана, излетишта, путева, агенција итд.), опоравак и изградња земље, пораст прихода становништва, стабилна економска политика и мир у земљи, позитивно су утицали како на повећавање тражње за путовањима, тако и на формирање све боље понуде за туристе и посетиоце.

4. Закључак

Подручје данашње Србије у прошлости је било под утицајем бројних неповољних фактора, а пре свега ратова, што се лоше одразило на развој туризма и привреде, али и на квалитет живота људи ових простора.

На основу часописа Бање и туризам из 1931. године може се увидети какво је стање било у туризму у том периоду. Тако је нпр., приказано све оно што треба узети у обзир и обухватити Законом у туризму који је био у припреми. Као кључне тачке помињу се саобраћај, хотелијерство, таксе на туристички промет, туристичке организације, пропаганда у иностранству, пријем туриста, чување туристичких објеката и слично. Током 1931. године, у првим годинама Велике депресије, долази до смањења како личног, тако и друштвеног стандарда (Лазаревић, 2016).

Ипак, у овом периоду су почеле да се уведу одређене повластице, како за чланове одређених спортско-планинарских друштава, тако и за све путнике који желе да путују возом. Такође, земља се угледа на тада већ познате дестинације попут Швајцарске, Италије, Шпаније и Немачке.

У периоду после Другог светског рата долази до интензивног побољшања имовног стања људи, опоравка земље од рата, али и изградње материјалне базе за развој туризма, (путева, угоститељских и смештајних објеката, као и веома популарних радничких одмаралишта). Туризам се посматра као шанса државе за повећање запошљавања становништва, али и грана која може допринети опоравку земље.

Некадашњу Југославију чинило је неколико земаља и у овом периоду, у Србији су се валоризовале бање и планине, а неколико година касније и градови Нови Сад и Београд. Највећи акценат на развој туризма у тадашњој великој земљи стављан је на развој и изградњу градова на хрватској обали.

Од 1948. до данас, домаћи туризам је бележио многе успоне и падове.

У периоду од 1953. до 1961. године, примењиване су одређене мере за развој домаћег туризма. Уводили су се одређени попусти за домаће туристе, пружала се подршка развоју смештајних капацитета, а посебно радничких одмаралишта.

У периоду од 1961. до 1965. године, пораст цена смештаја и угоститељских услуга и девалвација динара, доводе до одређених падова у развоју туризма. Од 1966. до 1968. године, наставља се пад туристичке тражње за путовањима.

Ипак, највећи успон туризма забележен је у периоду од 1980. до 1987. године. Тада је забележен и највећи број долазака туриста, а самим тим и највећа потрошња.

У периоду од 1987. до 1990. године бележи се пад у броју туристичких долазака. Међутим, тај пад није био ни близу оном у периоду од 1990. до 2000. године, када су економски и некономски фактори веома лоше утицали на туристичка кретања и развој туризма у целини.

Како је туристичко тржиште изложено сталним променама и утицајима различитих фактора који долазе како са глобалног, тако и са локалног тржишта, за туристичко тржиште Србије би се могло рећи да је главна карактеристика овог релативно новог и малог тржишта, турбулентност и нестабилност.

Значајан утицај на развој туристичког тржишта Србије имали су бројни економски и некономских фактори. Нестабилна економска политика, мала примања

становништва, инфлације, светска економска криза, лоше стање у домаћој привреди, чести ратови, сеобе, политичке кризе и природне катастрофе, условљавали су функционисање туристичког тржишта Србије у различитим историјским раздобљима.

Када су у питању фактори који формирају туристичку понуду, може се закључити да на тржишту Србије постоје различите врсте фактора, од атрактивних, преко комуникативних и рецептивних. Међутим, утисак је да су природне лепоте и културно наслеђе као атрактивни фактори и даље најдоминантнији, али недовољно искоришћени и валоризовани у сврху стварања туристичке понуде. Иако Србија поседује разноврсну атракцијску структуру, њу не прати адекватан профил туристичких производа (Стратегија развоја туризма Републике Србије, 2005).

Србија има квалитетну и разноврсну основу за развој туризма, што потврђују природни и антропогени ресурси, добар географски положај, смештајни и други капацитети који упућују на развој различитих облика туризма (Черовић, 2002).

Међутим, приступачност Србије као дестинације (комуникативни фактори), као и стварање услова за боравак у Србији (рецептивни фактори) у односу на земље у окружењу су такви да не поспешују конкурентност туристичког тржишта Србије.

Литература

1. Бакић, О. и Николић, М. (1994). *Основе туризма и угоститељства*. Београд: Завод за уџбенике.
2. Бакић, О. и Николић, М. (2008). *Основе туризма и угоститељства*. Београд: Завод за уџбенике.
3. Бесермењи, С. (2008). *Увод у туризам*. Нови Сад: ПМФ – Департман за географију, туризам и хотелијерство.
4. Бошковић, Т. (2009). Туризам као фактор привредног развоја. *Школа бизниса*, 2, 23-28.
5. Goeldner, Ch. & Ritchie, B. (2009). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. New Jersey: John Wiley & Sons.
6. Исаковић, С. (2016). *Уметничке праксе у контексту културног туризма*. Врњачка Бања: Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу.
7. *Југословенско речно бродарство* (2009). преузето 11. јула 2014, са <http://www.jrb.rs/index.php/sr/istorijat>
8. Крејић, Ж. (2016). *Одређивање стратегијског развоја туризма Војводине применом ланца вредности* (докторска дисертација). Београд: Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум.
9. Krejić, Ž., Čerović, S. & Milićević, S. (2016). Impact of Socio-Demographic Characteristics on Travel Expenditures of Hungarian Tourists in the Village of Skorenovac. *Economics of Agriculture*, 2, 601-615.
10. Lazarević, Ž. (2016). History of Tourism Research in Slovenia. *Menadžment u hotelijerstvu i turizmu*, 4(1), 7-20.
11. Letić, B. (2001). Travel Writings about Journeys and Pilgrims Through our Regions During the Period of the Turkish Reign. *Facta Universitatis: Linguistics and Literature*, 2(9), 203-210.
12. Милићевић, С. (2016). Иновативност у функцији раста и развоја туристичке индустрије на туристичком тржишту. *Мегатренд ревија*, 13(1), 147-158.

13. Момчиловић, Б. (1990). *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светског рата*. Нови Сад: Институт за стране језике и књижевност.
14. Олујић, В. (1992). Razlike u metodološkom pristupu između dvije zbirke putopisa, „Britanski putnici u našim krajevima“, Zdenka Leventala i „Na vratima Istoka“, Omera Hadžiselimovića. *Radovi*, 25, 167-171.
15. Reese, W. S. (2008). *The Economic of Tourism*. New Jersey: Prentice Hall.
16. Спасић, В. (2005). *Пословање туристичких агенција и организатора путовања*. Београд: Радинг.
17. Спасић, В. (2009). *Пословање туристичких агенција и организатора путовања*. Београд: Радинг.
18. Унковић, С. и Зечевић, Б. (2005). *Економика туризма*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
19. Horwath Consulting и Економски факултет Београд (2005). *Стратегија развоја туризма Републике Србије – први фазни извештај*. преузето 28. јула 2016, са <http://www.dgt.uns.ac.rs/download/ektur01.pdf>
20. Часопис Бање и туризам у Југославији (1931). *Путничко-туристичка ревија, орган за пропаганду туризма*. Београд.
21. Часопис Ловац (1897). *Часопис за лов, шумарство и рибарство*. Београд: Савезно ловачко удружење.
22. Черовић, С. (2002). *Стратегијски менаџмент туристичке привреде Србије*. Београд: Желнид Прес.

Примљено: 19.02.2017. Враћено на дораду: 08.03.2017. Прихваћено: 14.03.2017.